

Listéra

1 - 1993

TEJEMARK BOTANISKE FÖRENING

ADRESSER OG TELEFONER:

- POSTBOKS: Telemark Botaniske Forening, Postboks 625,
3903 PORSGRUNN.
- POSTGIROKONTO: 0806 3272788
- SEKRETÆR: Priscilla Hansen, Borgetun 46, 3711 SKIEN.
Tlf.: 35 50 13 96
- KASSERER: Olaf Svendsen, Enggravtunet 12, 3711 SKIEN.
Tlf.: 35 50 05 91
- STYREMEDLEM: Charlotte Bakke, Huldrevn. 3,
3928 PORSGRUNN.
Tlf.: 35 51 27 01
- STYREMEDLEM: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4,
(og formann i 3911, PORSGRUNN.
turkomitéen) Tlf.: 35 55 42 57
- STYREMEDLEM: Roger Halvorsen, Safirvn. 41,
3931 PORSGRUNN.
Tlf.: 35 51 25 57)
- FLORA-ATLAS: Kjell Thowsen, Gartnerløkka 15, 3718 SKIEN.
- *****

ISSN 0801 - 9460

I redaksjonen:

Roger Halvorsen, Priscilla Hansen, Anne Vinorum, Thor A. Wiersdalen.

Forsidebildet:

Rød møkkmose, *Splachnum rubrum*, er funnet på sin hittil andre lokalitet i Telemark. Den nye lokaliteten ligger i Kviteseid kommune, og den er trolig den vestligste lokaliteten i Norge. Rød møkkmose vokste her på gammel elgmøkk i et myrområde.

Se artikler om rød møkkmose inne i bladet!

Foto: Roger Halvorsen.

BERGBRURI

Aslaug Vaa

Kvar er lykka?

Stundom i eit vatn der himilen speglar seg -
der nutar og lidar og nes sym
som i ein glidande draum.

I kveld er det i eit fjøllvatn, mektugt og breidd
med æar som fysser uti,
kvite av isen frå fennan på vidda.
Og bratte reinar
med bjørkekrullar
og rape og viu og tett grøn brisk
stend på skallen i vatnet.

Ei bergbrur stod i ufsi og sprikte med den
kvite serken sin
og spegla seg att djupast i vatnet,
med' tusen sjønnur dansa ut frå dei grøne skålin.

Ho er som lykka millom to menn'skje.
Ho er ikkje tidt å finne,
men ein dag stend ho der,
i harde berget,
og då er ho ansleis enn alt anna.

Når bergbrurin speglar seg i myrke fjøllvatn,
er det to som smiler til einannan,
er det to som vaknar or draumen sin.
Når bergbrurin drys sjønnun sine ivi vassflata
er det to hugar som flyt ihop
og laugar seg på djupet
og leikar seg med blå himil og kvite skyir.

REDAKSJONELT.

"LANDET RUNDT BANDAK".

Et nytt hefte av **Listera** er avsluttet. Dette heftet har fått et navn: "Landet rundt Bandak". Vi har valgt nå å gi ut et par hefter med dette temaet, først og fremst fordi vi sitter på en del stoff nettopp om dette området. Vi har, som nevnt i forrige hefte, fått en del stoff skrevet av gjester TBF har hatt på besøk i årenes løp, og nå ønsker vi altså at dette stoffet kan brukes fortløpende siden det ikke ble noe av det tidligere planlagte jubileumsheftet. En del av det stoffet vi sitter på i dag, er også om "landet rundt Bandak" i vid forstand, og dette kommer derfor med i disse to heftene om denne delen av Telemark.

Men vi sier likevel ikke nei takk til mer OG annet stoff. Det finnes alltid aktuelle ting som rører seg i TBF, og som vil bli prioritert slik at det vil komme med selv i tema-hefter. Så bare finn fram pennen eller skrivemaskinen. Stoff skrevet inn på diskett tas imot med særlig stor takk. Bruk da om mulig WP-systemet!

Vi i redaksjonen føler at det forrige nummeret med fargetrykk på framsida ble rimelig godt mottatt, og vi forsøker nå ennå et hefte med fargetrykk. Kan hende synes mange at dette er råflott, men de merutgiftene dette utgjør, er denne gangen dekket opp av velvillige annonsører. Vi håper at dere har dem i tankene under framtidige handlerunder.

Ellers vil vi i redaksjonen gjerne ha litt tilbakemelding på hvordan nettopp du synes **Listera** er blitt. Vi er ikke spesielt ute etter reaksjoner som vi må trykke i **Listera**, men det er ingen ulempe med meningsutvekslinger heller. Det vi i første rekke er ute etter, er ting som dere er fornøyde med, -eller misfornøyde med, det være seg på lay-out/trykketekniske forhold eller på det innholdsmessige. Man kan alltid ønske seg at medlemmene trår til og lager artikler, noe som vil være helt strålende, men vi vet fra tidligere at det i grunnen er lettere å be om og mase på stoff fra personer direkte enn det er å be om stoff generelt.

Dataalderen har gjort sitt til at det er lettere å arbeide med redigering og utforming av **Listera**, og vi håper at medlemmene er fornøyde med den formen medlemsbladet nå har fått. Vi ser selv at stoffmengden er øket selv om sidetallet er gått noe ned. Papirkvaliteten er blitt tynnere, og svart/hvitt-bildene er blitt klarere ved at de nå separeres på samme måte som fargebildene. Dette koster bare noen få kroner mer, men resultatet er likevel mye bedre.

Når du nå setter deg til å skrive og lage artikler, håper vi at du også har bilder eller andre illustrasjoner som kan brukes i forbindelse med artiklene. Vi tar dessuten gjerne imot bilder til bruk på forsiden, og vi ønsker svært gjerne et og annet turreferat med bilde fra en ekskursjon du har deltatt i.

Vi vil også minne om at vi svært gjerne tar imot stoff til nyfunnspalten.

Til slutt retter vi en meget spesiell takk til kunstneren Reidar Fritzvold som velvilligst har latt oss få bruke hans illustrasjoner til artikkelen om Flekstveit. Disse er hentet fra boka "Bjønnskyttaren", en bok som anbefales på det varmeste.

Redaksjonen.

"LANDET RUNDT BANDAK"

FLEKSTVEIT

Av Else Løvy

En må "attende i grådimma" for å finne begynnelsen til garden Flekstveit i Lårdal, den som skulle bli en av de største i Vest-Telemark, og med særskilt mange staselige hus, loft og bur. (Garden ligger såvidt innenfor Lårdals grenser.) Allerede i den yngre steinalder kom folk til Lårdal. På Bjåland, antakelig den første garden i bygda, er det funnet bl.a. en steinøks med skaft hull. Skal vi slutte bare ut fra jordfunnene må vi si at den faste bebyggelsen i Vest-Telemark ikke er eldre enn fra folkevandringstiden. Men jordfunnene er tilfeldige. Mange gravhauger er sikkert i tidens løp blitt ployet ned og jevnet med jorden. Vil vi vite noe sikrere om den eldste, faste bosettingen, må vi granske gårdsnavnene.

I Lårdal ligger bygda lunt i en gryte mellom høye fjell på begge sider av den brusende elven. Ingen steder i Øvre Telemark er været så drivende, ingen steder blir det så tidlig vår, slått og skur. Selv druer har modnet på friland nede ved Bandak. Ved de store vannene i Vest-Telemark går fjellet for det meste stupbratt ned, så det er ikke mange steder det er plass for bosetting nede ved strendene. Brattest og villest er det rundt Bandak, som ligger som et blått band mellom de svartglinsende fjellveggene. (Bandak, gl.n. Bandagr er dannet av "band" med et g-suffiks.)

.....

*Flekstveit i dag. Bare et par hus står tilbake av den gamle heigården.
Foto: Bjørn Lervik.*

Og folk kom "ned frå viddi", ryddet seg gard og grunn, drev jordbruk og feavl og hadde jakt og fiske - nå som et betydelig tilskudd til naturhusholdningen. Til å begynne med var gardene få og store og lå der hvor jorden var "djup og grønem" lett å vinne. Mellom gardene kom det gangestier og rideveger - begynnelsen til et senere vegnett.

Når Flekstveit første gang ble bebygget, er det ingen som vet. Der er ikke funnet gravhauger eller andre fornminne som kan fortelle om livet i "heden old". Navnet Flekstveit kom av at utmarken her besto av - foruten store, slette voller - også mange jordflekker mellom bergknauser og skorter. "Tveit" står for et utskilt stykke, jordpart, eller et stykke jord som ligger for seg selv. Og det var fin matjord her oppe, nesten 600 m over Bandaks glitrende flate, og ingenting stengte for solens livgivende stråler. Her syntes det til og med å være mer grosamt enn nede i Lårdal. Her var enorme beitestrekninger med skog, vatn og myr. Villdyr, fugl og fisk som det gikk gjetord om!

"De som vet mest" regner med at garden nok var ryddet i vikingtiden, kanskje før. Bygdesoga forteller at garden er nevnt i et dokument fra 1386. Allerede da fantes det veger gardimellom og også over lengre strekninger, og det gikk vei (sti) også fra Lårdal til Kviteseid i tidlig tid. Dengang var det heller ikke vanskelig å komme fra Setesdal til Lårdal, det gikk veger langs elver, over moer, opp bakker og berg, lier og fjell, og vann kunne en ro for å hvile bena! Folk gikk, red og rodde. Det var samferdsel og samkvem i alle grende- og nabolag, og folk syntes å ha tid nok. Eller hadde de sitt Håvamål i minne og levet deretter?

Hev du ein ven
som vel du trur -
får då og finn han titt;
for med ris gror til
og med høgt gras
ein veg der ingen vankar.

Men hvorfor gå over bekken etter vann, vi som har Aslaug Vaa nesten "innomhus"? Iallefall levet hun noen barneår her i bygda, og i disse linjene hadde hun nok Kviteseid i tankene:

So rodde dei fjordan
so kørde dei strondi
so rei' dei lidan
so vassa dei sundi - - -
.....

Såve Taraldson fra Setesdal var på ferdaveg og kom til Lårdal i 1645. Her fant han en liten lun og trivelig bygd som hevet seg som et amfiteater oppover mot de høye fjellsidene. Han ble hugtatt!

Og det er bare å fortsette med poesien, det er nok å ta av innen fylket:

Laurdals lille -
lune, stille -
dype bjergbekranste dal -
der bor inde -
kjært dit minde -
dækt av roser og konval -

Som du sikkert alt har gjettest, er det ikke Såve fra Setesdal, men presten Landstad som har begått denne kjærlighetserklæring til vakre Lårdal i "Sange og dikte 1879". Trolig var Såve av samme mening som presten flere hundreår senere, men det hadde lite å si der og da - her var all jord opptatt. Han måtte videre.

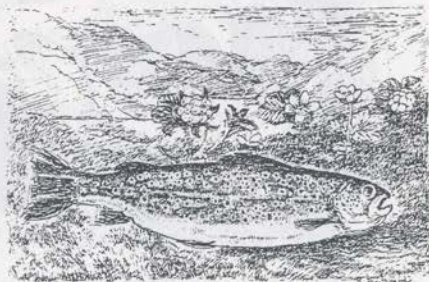
Og, - "den lyt fram som færdast", tenkte Såve, reiste seg fra kvilesteinen, slengte skinnhiten på ryggen og fortsatte gangevegen til Kviteseid. Det er lett og slett å gå her langs stranden, men etter et par kilometer er det slutt på det flate lendet og - strandpromenaden langs Bandaks "blå band". Den eldgamle stien gjør et kast på seg og svinger likegodt nokså bratt opp fra stranden, og snur seg mot de stupbratte liene ovenfor. Her stiger lendet så en merker det - bortimot 500 meter på 2,5 kilometer! Men Såve er en lettbeint og seig ungdom, snart er han oppe på en høy åsrygg hvor han har et storfelt utsyn over "de syv blåner". Det glitrer i svaberg, skriur og skar, her er nuter og fjell lengst i vest mot Mo og Setesdal, Gausta blånende langt i nord/øst i sin stripete, sneklede kåpe. Langt under ligger trolske, brådype Bandak, her er det einbølt nok - naturfreden har fått lov å rå.

.....

Skosletjønn ligger og drømmer i gullglans, lav sol ligger over fjellene i vest. Den svale vinden stryker myrullens dunhoder og får muldeblossens flortynne krone til å kikke ned, ned i bjønnemosen - mjuk som prinsessens silkeseng! Over er den glinsende øyentikkeren, den summer og flyer uten mål og mening, den står stille i luften og farer videre med søvlsør over vingene. Da var det sommer og et varsel om go'vær, sa gammelt folk.

Her var det villskog med furuer Såve ikke hadde sett maken til, grønnblank og lubben gran, lauvtrær og go'luktendes

einer. Storfugl er det mest i hvert snår. Bjørn og elg har funnet plass for hi og kviledokk i tettskogen, her er milevide strekninger med smettinn for alt som tasler og lusker, og som hører til i skog, li og fjell. Her er åer og småtjønn med stille løker og fiskevåk, i Rottjønn og Løyntjønn står auren sølvblank og feit. Her er ødselige myrstrekninger innover mo og hei med rødmende multekart som speiler seg i bortgjemte tjønnfly. Lendet veksler alt i ett, i bjørkebeltet er lyngrabber med frodigvokst blåbærris og tørr krekling, godt til hvert sitt bruk.

Ingenting mangler i dette naturens rike rike. I vekster og farger finnes det mjuke og det milde, det sterke og det ville. Den skinnende hvite nøkkerosen gror opp fra gjørmene og dypet i Jønntjønn. Den ligger og duver og lyser som et eventyr på den mørke vassflaten, festet til bunnen med tykke stengler som ingen tør slite over. Blomstene er for ville til å bli plukket, det varslet ulykke for folk og fe å vasse ut og hente. De underjordiske er det som rår for det.

Svartnende myrsøkk med kjølighvite, krydderduftende orkideer innunder gransnaret i junikveldens lyse blåskjær? Hvem ville ikke forsøke å . . . ? Men her kan det hende at Huldra både har fortryllet deg og lokket deg ut på usikker grunn; svart og sleip søkkedynd, som en lumsk felle i skjul av vekstene som trives her. Som et rovdyr som ligger på lur og vokter på levende og dødt.

"Naturen kan være narraktig på mange vis:

Tro ikke sovende orm, eller nattgammel is!"

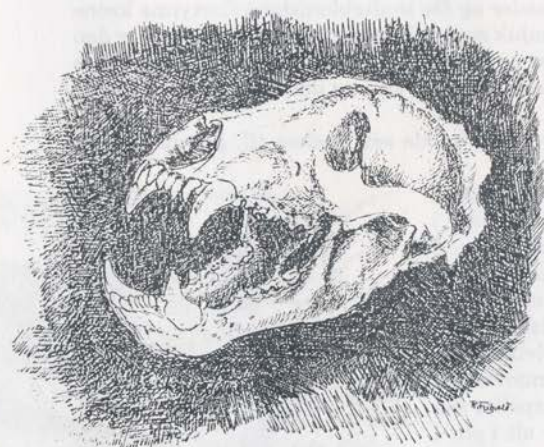
Så sant, så sant, en trår i fare hvor en trår!

.....

Og villmark og skogsmark skifter alt i ett. Her står svære tørrfuruer, eldegrå og blankslitte av vær og vind og mangler greinene. Men de tjener som ly for skogens små og store fugler. Bare småstumper er tilbake som nattvagler for uglene. Der sitter de grå ullballene med de månegule øynene og forteller stygge historier i tussmørket, mens de vaksomt kikker etter tistrende skogmus mellom løv og rusk på bakken.

Ute på brauti skråner lendet nedover på alle sidene, og jordsmonnet måtte være fullgodt, aldri har noen sett slik sommereng av villblomer! Det lyser i blåfjær, humleblom og storkenebb. Haukeskjegg og katterfot vokser mellom stein og juv, myrhatt og starr langs myrpyttene. I bekkedraget, men lunt og solrikt er storvokst høymól og kvannjól, den skal berge både folk og fe i de solfattige månedene fram til solsnu.

.....

Tegning: Reidar Fritzvold i "Bjønnskyttaren"

Skog og hei i Flekstveitmarki, somv vi nå såvidt har vært innom, var i gammel tid riktig et bjønnerike. Her tasset bamsen - med 5 manns styrke og 12 manns vett - over svære områder, over til Ripilens heistrekninger og Rolvshus' utmarker, til Skafsåheiene og Bandak-fjellene. Det kom bare an på hvor det var laglige hiplasser og rikelig med bær og fjellgras. Det var den koselege og snille grasbjønnen, som ikke kunne tenke seg å gjøre noen fortred, hverken folk eller fe.

Slagbjønnen var noe annet, den sto det skrekk og redsel av, og en skikkelig bjønneskytter ble sett opp til med samme tilbedelse som et sportsidol blir det i dag. Den gjorde stygge innhugg i bufeet som godgjorde seg det navngjetne beitet i Flekstveitmarki. For mye sauefett kunne virke uheldig på en bjønnemage også, da var det nok av "føske" - råtne trestubber, som den da satte til livs og som skulle ha tilsiktet virkning.

Der var heller ingen mangel på laglige hi-plasser. Under Hundstøylnuten lå store, svarte steinblokker kastet hulter til bulter. Der var fint å gjemme seg for vinteren for en høstfeit bjønnetass, som hadde ett seg mett også på gyldne multer og saftiggrønn smyle.

Ble skogkongen for nærgående, fantes det råd for slikt. Da ble det å budsende Tarjei Nevahaug, den vidkjente og beste bjønneskytteren i manns minne og hele Vest-Telemark! Og det sa ikke lite! Han var født i Byrte i Mo, 18 år gammel skjøt han sin første bjørn, ialt skulle han ha nedlagt vel 30 stykker. Han jaktet gjerne i heiene rundt Ripilen, Kaldbast og Rolvshus i Mo og var både titt og ofte også over til Flekstveittraktene. En gang slengte han skinn og kjøtt av 3 bjønnerugger inn på tunet på Flekstveit! Da måtte han inn i finstua til husbonden og få vin av sølvstaup! 3 bjønner på én dag var nå et særsyn! Men i "udivline" i Bandaksfjelli kunne det hende så mangt et karstykke! Tarjei Nevahaug bodde på garden Reine nederst i Froland i Mo de siste årene av sitt liv, og der døde han innpå 90 år gammel.

Flekstveit. Det var på tunet her Tarjei Nevahaug dro inn skinn og kjøtt av tre bjønner samme dagen. Illustrasjon av Reidar Fritzvold i "Bjønnskytteren"

Såve bygger hus, høyt og fritt kommer stoge og loft til å ligge som vaktposter over de andre husene på sletten nedenfor, hvor ingenting stenger for utsynet. Og tømmeret er ovstort - hver stokk innpå en alen - her trenges ikke mange omfårene for å få laglig høyde opp i røstet. Og byggmesteren kan sine ting, det finnes ikke maken i noe prestegjeld deromkring. Hver eneste stokk blir magatæljt med øks og médrag skåret inn. Loftet får sin særegne svip der ute på bakkekammen - det kan lignede med en ørn som skal til å slippe seg utfor stupet. Form og proporsjoner er perfekte, det heter at dersom framsiden kunne tegnes inn i en likesidet femkant, hadde loftet den rette formen. Det var ikkeno' galt med øyemålet dengang, nei! Vi er inne i det 18. hundreåret, garden har vokst i utstrekning, nå grenser den til Tveito og Triset i vest, til Lundeavallsbroen i sydøst. Men :

"Hugen svallar -
Lengten kallar!"

Såve har giftet seg og er blitt lensmann i Lårdal! Her er et voksende behov for sterke rygger og never som kan ta et tak, husmannsplassene gror opp og her blir folksomt. Plassene ligger for det meste nedover mot Bandak og østover mot Kjyrvestaul: Diplane, Dysje, Dillekås, Kvarvi, Stutemyr. Det blir en hel liten grend her oppe som aldri er arbeidsløs!

Enhver gard med respekt for seg selv har en tuftekall. Og en mørk og hustrig morgen er det nok den vesle gråtassen som banker i den solide veggen til kove eller trev :

"Kari og Mari!
Statt opp no -
tenn i ljøs,
gakk i fjøs!"

Huslyden på Flekstveit fikk også gode råd fra sitt Håvamål:

"I otta du rise
vil du rikdom taka,
og vil du mann felle -
Sjeldan liggjande ulv
lammekjøt fær -
eller sovande mann siger!"

Sønner, Tarald Såveson har overtatt kongeriket, han utvider eiendommene, og eier nå flere gardparter og i 1778 også den gamle Lundeavallgarden nede i Kviteseid. Den blir ættagard, hvor den samme ætten sitter den dag idag.

På Flekstveit blir den gamle laftede stoga og loftet flyttet ned på tunet hvor de øvrige gardshusene står, og saga forteller at ved flyttingen ble stogas veggstokker svøpt i tjeld! Huset blir nå en stas- og gjestestoga, blir påbygget til to etasjer, og inne blir tak og vegger rose malt. Ikke av hvemsomhelst, men av Vest-Telemarks første og dengang beste rose maler, Talleiv Målar (Espetveit). En regner året for 1751. Langs hele framsiden gikk nå en svalgang med trapp opp til 2.etasje. Smårutete vinduer med blyinnfatning og prydelig forarbeidet smiarbeide, slikt som gangjern, beslag og låser til de lave dørene ga huset også et overmåte smakfullt eksteriør. (Siden ble svalgangen fjernet og erstattet av et senere motelune - et mindre vellykket bislag.)

Denne stasstuen sier litt om gardens rikdom, det var ikke mange gardar på den tid i Vest-Telemark som kunne by gjestene sine et stashus av de dimensjonene å

hvile ut i "mellom slagene!"

Om disse grågamle husveggene kunne fortelle!

Om f.eks. en annen kakse på en annen storgård i Lårdal, Asgeir Heggteveit, storbonde, slåsskar, dugelig skiløper og manndreper! Han ble livlyst, men kjøpte seg fri! Han eide på det meste 9 gardar, men alle bømte han fra seg - så nær som ættegarden Heggteveit. Folk sa om ham: Han bømte med bót som dugde - sjau gilde gardar! Han måtte slåss, kom han ikke opp i slagsmål, skapte han et! Stasklærne hans bestod av "vidbuksebonad", det var svarte ihoppressa (rynkede, plisserte) knebukser som rakk til under knærne, der de var holdt sammen med en "knesprette", det var en lærrem med spenne av sølv. Til buksene gikk det med 12 alen vadmél! Videre var det rød vest som rakk ned på hoftene, rød eller hvit skjorte og hvit vadmelskuft. "Søkkán" (av vadmél) var hvite eller svarte, de kunne også være blå. Det kunne også hende at de var "spita" (strikket). Det var lave sko med sølvspenner. Beltet var gjort av en lærrem og hadde fin spenne og beslag, "sprotabelte". Ned fra beltet hang slirehengslet, helst både langt, bredt og av metall, det het "slirebrynje". Det vanlige på denne tid var "tvislir", to slirer av lær som hang ihop, fint pautet og med to forseggjorte kniver med sølvholker, og blad og skaft som det sto respekt av! En tele uten kniv var utenkelig! Til bunaden hørte svart hatt eller kvit pikluve med svarte border. Staselig? Det var som gjest i lystig lag på Flekstveit Asgeir slo ihjel en annen gjest, Orm Vaa. Blodet skal ennå synes på gulvtilene. Kanskje arme Orm hadde glemt noe fra Håvamål, igjen en advarende pekefinger:

"Augo du bruke
før inn du gjeng,
i kót og i kråom.
Før d'er uvisst å vite
kvar uvener sit
føre din fot."

Av karstykke på ski sto Asgeir en uvyrdslåm: Fra Grindegg, ned Brattekleiv og på Bandak-isen - med en breiddfull ølbolle i neven! Der slo han hegd (Telemarkssvingen) rundt presteskyssen og bød presten øl! Men presten var ikke lysten på den supen, for han mente ølet var sprengt av den fæle farten!

Noen mener at det var Flekstveit-skoti Asgeir sto den gangen. I denne forbindelse skriver Aasmund O. Vinje:

"Det er utrolig, hvorledes en Mand kunde stå på Ski
Flekstveit-Skoti, som er en slet Rende i Lien fra
Fjeldtoppen til Vandskorpen, det er vist sine 1500 Fod
langt og gjør en Vinkel af mindst 70 Grader. Det er så
brat at Tømret mere hopper end render, og ikke sjelden
revne Stokke pålangs, når de i Faldet kladske flade mod
Vandet."

Den som kjenner Flekstveit-skoti må vel sanne, at alpin sport ikke var noe ukjent begrep dengang forfedrene våre boltret seg i uvyrdsløypene heromkring i hine hårde dage!

Og det var ikke bare uredde karfolk på fylur i ilkebandi, med svarte hatter og vadmelsbukser som ba Fadervåret på toppen av Kastedalsskøtet i Morgedal. Nei da, telemarksjenta i sid stakk, trangt trøyeliv og hodeskaut "gjorde såmen mangan mann rangen stridig. "Richard Berge sier det slik i "Norsk Visefugg" :

"Fjöllmanngjenta upponde li
drakk og dansa, aka på skji -
datt og skura foi si!"

Asgeir Heggteit ble ansett som en kjempe - modig og snartenkt, rask i rørslene som en røyskatt, hissig og stridslysten, og "slem imod sine Uvenner", skriver Landstad. En må vel sanne prestens ord her! Men han drev også med fredelige sysler - da også med kniven i hånd - som treskjæring, og på Heggteit finnes fremdeles en skjønn kane, skåret og malt av husbonden selv. Der skal også finnes hans lille, men blanke håndøks. Bladet er tynnslitt (!) og på skaftet er der spor etter blodflekker! Endelig finnes der en dørfylling, som fremstiller Asgeir i vidbuksebudaden, og den skal være malt av ham selv! Nedenunder står skrevet:

"Asgeir Hegtveit er mit Navn
jeg reddes'ej for nogen Mand,
saa lenge Øxen bide kan!"

.....

Myllarguten ble den etterspurte felespilleren når det var bryllup eller annet "storhende" på Flekstveit. Et bryllup kunne vare både i tri heile dagar til endes, eller i sju!

Og fela gnall, spreke karfolk trådde gangaren, kastet og slengte seg rundt, villere og villere til harde lærsko spente merke i takåsene. Eller mjuke hudsko dasket bare såvidt oppi de sotsvarte stokkene som forte jentesukk. Da lydde "Tjønneblomen", "Siklebekkjen" og "Lårdalsbryggja" til solen spratt i øst og kastet gullglimmeret sitt innover det gamle tunet. Ingen kunne få slik villskap og rytme inn i spillet som Myllaren, lette jenteføtter fulgte takten og hjertevennen sin i springaren som forgjorte. De sveipte over de breie gulvtilene så stakkene sto som såter ut i det røykfylte, dimme rommet.

Myllaren hugtok de fleste med spillet sitt. Han satt gjerne på en stol oppå et bord når han spilte, og det ramsvarte håret skjulte halvt de sanseløse øynene. Det hendte noen trodde han var besatt og at fela var Fandens redskap, og ville rive fela fra ham. Da gikk han rolig ut og fortsatte å spille, enten i tungraset eller på låvebroen. Engang skulle brudefølget til kirken, og ridevegen fra tunet på Flekstveit var somme steder stupbratt der den gikk nedgjennom "ufsir og udivlir." I den styggeste kneiken datt spillemannen av hesten! Det var noe av det forsmedeligste Myllaren hadde opplevd, og det tok lang tid før han viste seg på Flekstveit igjen!

Men det var ikke vondt om spillemann hvis ungfolket på Flekstveit ble "huga på" litt dans og leik! Da var det å sende "snøggbod" til Torgeir Tvigyva, han var "Spildman" og plassmann under Håtveit i Lårdal. Bare 23 år gammel ble han regnet for "særs go", og det var Torkjeld Haugerud og Jørgen Tjøninstaul som sto

for dommen. Så da så! Til og med mesterspillemannen Lars Fykerud var hos Torgeir i 3 uker, og da spilte de så fleskepanna dansa på veggen, fortalte go'mor til Olav Bakken. Og slikt må en ta på alvor!

"Lårdalsbryggja" er en springar etter Myllarguten. Det hendte en gang at han kom med båten til Lårdal. Det spurdest fort at denne mesteren var i bygda og snart krydde det av folk som ville få ham til å spille. Og denne gangen var han ikke uvillig, og spilte særlig meget en slått han nylig hadde lært seg. Snart begynte folk å danse på brygga, og fortsatte til den lyse morgen. Slik fikk slåttan navnet sitt. Olav Bakken skriver:

"Lårdalsbryggja" er ingen lett slått å spela. Her kryr av ristetak, og her er vande tvgrip, som krev at spelemannen hev eit teknisk velutvikla spel, om det skal bli vellukka. Slåtten skulle frå fyrst av vera laga av ein spelemann frå

Bandaksli (hi sia av Bandak), som heitte Hans Klokkarkosi. Han blei til vanleg kalla Hans Barfot, avdi han så ofte gjekk berrføtt."

.....

Ved et skifte og registrering på Flekstveit i 1792 var det kanskje ikke så underlig for tiden å finne under avsnittet "Bøker": 1 bibel, 2 psalmbøger, 2 andagtsbøger, samt "Fandens fire døtre" og "Helvedets badstue"! I sannhet litt av en mix!

.....

Gardens velstand skal ha nådd høydepunktet midt på 1700-tallet, med 5 imponerende loft og stabbur liksom et gjerde rundt tunet. Til garden hørte i alt 12 husmannsplasser og 10 stauler. På båsen sto 30 velfødde, voksne kyr, foruten hester og så alt småfeet. Der skal det ha vært liv i onnene og "rour" langs de svære langbordene ved dugurd og ondål!

Torjus-navnet er kommet for å bli, og Torjus Åsmundson heter kaksen. Han var gift to ganger og hadde 18 barn! Dimensjoner er det også her - på det helt store planet! For å holde litt greie på familieforholdene når vi er kommet så langt, var altså Såve fra Setesdal langgo'far til faren til Torjus!

Torjus var ofte i båt på Bandak, det er rett som det er noe som skal ordnes hos presten på Eik i Lårdal, om ikke annet skal det tinges dåp og også bryllup for etterslekten, så det blir faktisk en del farting i årenes løp. Han har selvsagt rormann, det er Olav Støi. Engang de er på vassveg nordover, ryker det opp til skikkelig storm. Bandak kan ikke lenger lignes med et blidt, blått band, men er blitt farlig og beksvart. "Vara deg Olav, hald nerar land, eg æ ein dyr mann, eige frogjtjuge rjukans pipur," sier Torjus. Som en sviende piskesnert kommer svaret: "Å drag til helvete, eg hev lisso dyr sjæl eg som du." Men det var siste gang Olav var rorskar for gubben på Flekstveit. Han ble rett og slett degradert, satt til noe fillarbeide, litt smiing og slikt litt ymse nede på den vesle plassen Støi, som hadde Bandak som aller nærmeste nabo - i storm som stille! Men husmannen på Storgård fikk ny jobb! I Støi knyter Anne tørkleidet fastere under haken der hun går med den blåmalte rynja til geitefjøset: "Huttu-tu - sø fælt! Je-je kánn, hæss ska detta gange?" De tyngste løftene falt gjerne på kvinnfolkene i husmannsplassene når det daglige og tilvante kom ut av sporet.

En liten digresjon:

I 1839 foreslo Amtet bygging av veier

"saa her

hvad før var vildsomt, bare fjeld og ur -

nu med Karjol og Trille man kjøre kan en tur."

Fra "apostlenes hester" var det jo framskritt av dimensjoner og kanskje også i dobbelt forstand!

I 1843 i herredstyremøte ble referert en skrivelse fra Fogderiet om Kommunen var samd i at følgende veier ble nedlagt:

a. N.N.

b. Ridevei fra Triset over Flekstveitheien til Hvideseid.

Det var "veien" Såve Taraldson engang kom gående og lik gutten i eventyret fant sitt kongerike.

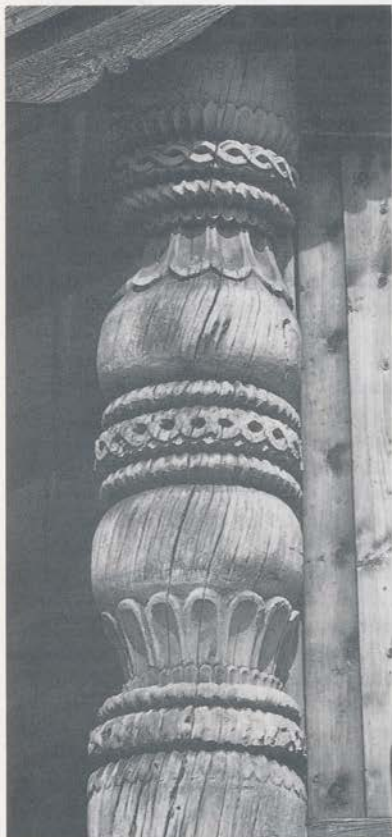
Høyt over Bandak lå den store fjellgården Flekstveit. På 1700-tallet var denne fjellgården den største i Vest-Telemark. Den ligger på ca. 600 m.o.h. På 1800-tallet skal det ha vært ca. 30 voksne dyr og opptil fem loft. Til gården hørte det også 12 husmannsplasser bl.a. Brøni.

Tegning: Reidar Fritzvold i "Bjønnskyttaren".

I 1850 ble gården delt i to like store parter, Øvre og Nedre Flekstveit. Til Nedre Flekstveit kom en stuebygning fra Øvre-garden, og hvis den ikke er falt helt sammen nå, står den pr. i dag som et spøkelsesaktig skremselfilde og et eksempel på hvordan gamle, verdifulle hus ikke bør behandles.

Stas- og gjestestuen på Øvre Flekstveit samt et praktfullt loft ble reddet i tide fra å lide samme skjebne. Disse to hus står nå på Kviteseid Bygdetun og kan beundres der - både utenpå og inni.

.....

Treskjæringsdetalj fra loftet på bygdetunet i Kviteseid.

Foto: Roger Halvorsen.

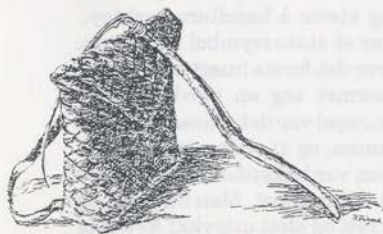
Et av loftene fra Flekstveit - nå på Bygdetunet her - er et praktstykke. Det er oppsatt i 1790 av byggmesteren og mestertreskjæreren Øistein Midtbru fra Ordal i Brunkeberg. Beitskiene har rikt skåret rankeverk, og om denne skurden sa professor Meyer i sin tid at det var noe av det fineste i plastisk treskurd i Telemark. Store ord av en som hadde sett det meste av slikt. De fint svarva hjørnestolpene, den vel proporsjonerte, innrammete døren - det er vanskelig å beskrive det du ser her - ord blir ikke sterke nok. Mesteren som sto for dette, hadde sikker smak, øyemål og fantasi til overmål, og visste å handtere verktøy. Et slikt loft var et statussymbol for eieren, og i grunnen var det første huset en fikk øye på når en nærmet seg en gard av noen størrelse. Som regel var det plassert ytterst på bakkekammen, og sto der som en slags vakt for det som var bakenfor. Kunne virke litt avvisende - tilknappet. Men høyreist og flott og hadde rett og slett uttrykk! Avtvang respekt og kanskje også nysgjerrighet. Hva fantes bak dette vakre, men barske ytre? Det kunne også gi inntrykk av eller virke som en festning. Mangen en fredløs som ikke hadde "bót som dugde", søkte tilflukt i loftet, lå på hjellen under handivlet med skytevåpen og forsøkte å forsvare liv og lemmer mot både lensmann og fut. Men et staselig loft sto ikke der bare for å bli beundret. Eller hyse en ulykkelig ettersøkt. Det hadde mange funksjoner i gammel tid, og var et ute-hus som folk hadde et ærend i så å si hver dag.

I første høgdi, rett innenfor den lave døren, sto gjerne to senger for bruk om sommeren. Jenta på garden fikk gjerne besøk av guten sin her. Disse sengene var

veggfaste, bygget sammen med loftet. Her i det store rommet var ellers grovskorne hyller med plass for tørrmat, korn og mel. Her var svære kornbyrur og mjølkjær med svære flate steinheller mellom bunn og gulvtiler. Kjøttmat ble for det meste oppbevart i Vesleburene. De var også særs gode til oppbevaring av mat. Bare med en glugg i veggen var de kjølige om sommeren, og alltid med en spesiell god lukt, som antakelig skrev seg fra malmet virke i gulf og vegger.

Til andre hogdi i loftet førte en trapp, forarbeidet av en eneste svær stokk med trinnene hugget inn. Enkelt og smakfullt. Det var med andakt i sinnet en beveget seg opp denne steile loftstrappen med rundslitte trinn - til det viktigste rommet på garden. Døren inn her var også bred og lav, et bord i bredden tok seg jo "drusteleg" ut! Brede beitskier på hver side, og gjerne nydelig forarbeidet gangjern, beslag og svær, solid bursnykjil.

Inne i dette "finrommet" kunne det også stå senger langs den ene langveggen, gjerne to eller tre etter hverandre. Dette var gjeste senger og sengeplass for gardsfolket sommerstid. Her ble velkomne gjester mottatt med sterkøl, her ble viktige ting avgjort, såsom giftermål, kjøp og salg o.s.v. Her var også en rekke møbler med forskjellig funksjoner, f.eks. sto her brudestolen, nydelig utskåret og bare ventet på - Henne. Brurkjeringan stilte opp tidlig, og her ble den lykkelige (eller u-) bruden pyntet på den store D-dagen. Nå var det en lang stund bare utslått, kjemmet hår, rød brurstakk og en mengde glitrende arvesølv det dreide seg om. Og her oppe i det "aller helligste" hadde det vært oppbevart inntil denne merkedagen.

Utstyrs-kiste, bruk-kiste, andre kister med hemmelighetsfulle leddiker og skjulte rom, smykkeskrin og klæsaskar. En kan miste pusten av mindre! Her var de alle sammen. Sto der på rekke og rad som på en "tevling om venleik", herlig fantasifullt malt av de mest navngjetne rosemesterne rundt i fylket. Fra Luråsene i øst, innom Glittenberg og Ola Hansson, til Bjålid, Talleiv Målar, Busterud og Buine i syd / vest. Bare for å nevne noen få.

Valgets kval - aldeles umulig å si: Den er penest!

Men ikke nok med leddiker og hemmelig rom i kistene. Det fantes også noe annet finurlig: Et "dokumentgøyme" i en av veggstokkene. Det finnes intet nytt under solen, heter det. Tro om det nå ikke er riktig at nåtiden har lært av fortiden, det er bare det at innpakningen er litt annerledes.

Her ble det puttet inn papirer av viktighet, det kunne være et skjøte, en kontrakt, men også klingende mynt - blanke dalere. Litt av en privatbank! Ikke rart at Murukleiven og Ole Høiland tok seg særlig god tid i loftene. Det var dårlig med lys, særlig ved nattestid, så det tok nok litt tid å pirke seg fram i tykkmavete laft. Men det lå som en drøm av eventyr over et slikt gammelt loft. Det er tussemørkt i krokene, på råter oppunder taket henger fargesprakende åklær, ryer, revler og tjeld. Kyrkjettjeld, kristneteppe og likklede. På de sotsvarte veggene stasklær, linduker, håndklær med kunstferdige fletter. Tradisjon ble holdt i hevd, vevnader og andre håndarbeider tatt vel vare på og benyttet ned gjennom tidene av generasjonene framover.

.....
Og hvis et gammalt loft kunne fortelle!
Gjennom århundrene har det skjedd så meget -

Her har vært dans og leik, glede og lykke.
Her i nattemørket har elskhugen fått leve ut.
Her er liv gitt, og her er liv tatt.
Men det vonde, som også hører livet til -
avvundsjuke og hat har kanskje her funnet
lindring og sælebót.

"Og regn fell og sol glimar som på hin dag, den fyrste!"

Minner etter storhetstida på Flekstveit. Sammenraste bygninger og en gammel plog forteller om at her har bodd folk. Foto: Bjørn Lervik.

Artikkelen om Flekstveitgården er skrevet av Else Løvy i Kviteseid. Hun er et tidligere medlem av TBF. Denne deilige artikkelen om den sagnomsuste gården høyt oppe på "Bandaks tak", på nordsida av vannet, er en fin hyllest både til "landet rundt Bandak" og til dem som har vært med på å forme ut Telemarks kulturlandskap. Vårt råd er: Les den og dra dit! For dem som har besøkt stedet, er vi sikre på at artikkelen vil være til dobbelt glede. For dem som ikke har vært der, - ennå, - er den kanskje en spore til å få tatt turen alt dette året. I alle fall: GOD TUR, og også en stor takk til Else Løvy for en nydelig artikkel!

FLEKSTVEIT, EN HEIGÅRD I TOKKE, PÅ NORDSIDA AV BANDAK.

Av Roger Halvorsen.

Flekstveitområdet er en meget innholdsrik botanisk lokalitet. Når du kommer ned stien fra skogsbilveien som går inn fra Kviteseidsida, vandrer du i starten gjennom et skogsområde som ikke utmerker seg noe spesielt hva artsrikdom angår. Her består berggrunnen også av fattige grunnfjellsbergarter som i hovedsak har lite å by mer krevende plantearter. Like før du svinger ned gjennom gran-skogen på oversida av engene og vollene med restene av det gamle gårdsanlegget, endrer imidlertid undervegetasjonen karakter. Det skjer ikke brått og plutselig, men et eller annet sted blir du klar over at det er forandring på gang. Inne blant granene lyser småflekker av blomstrende olavsstake, *Moneses uniflora*, og høye staker av turt på vei mot blomstring begynner å vise seg.

Dersom du kommer enda noen uker tidligere til Flekstveit, ligger bøene oversådd med tusener på tusener av blomstrende søstermarihand, *Dactylorhiza sambucina*. Spredt inn imellom står en og annen lysende, lilla fakkell av vårmarihand, *Orchis mascula*, og vitner om at jordsmonnet har bedret seg i forhold til det du har vandret gjennom lenger oppe i lia. Og det er vel ikke noen hemmelighet for den som er interessert i både geologi og botanikk at det i berget langs Bandak går striper av bedre bergarter, fremst amfibolittiske, som gir en helt annen flora. Dette, sammen med den sørvendte beliggenheten, gir livsrom for en hel rekke krevende arter.

På Flekstveit når f.eks. blåveis, *Hepatica nobilis*, opp mot sin norske høydegrense på 700 m.o.h. der den vokser i berget ovenfor gården i lag med bl.a. Aslaug Vaa's "Bergebruri", bergfrue, *Saxifraga cotyledon*. Gården ligger på ca. 600 m.o.h. og blåveis går i alle fall opp mot 650 m, ja, kanskje ennå høyere for den som har tålmodighet til å gå berget her nærmere i sømmene.

På små framspring med fjell i dagen, finnes fine arter som skåresildre, *Saxifraga adscendens*, rødsildre, *S. oppositifolia*, flekkmure, *Potentilla crantzii*, bergrubloom, *Draba norvegica*, mengder av stemorsblomst, *Viola tricolor*, rundskolm, *Anthyllis vulneraria*, rosenrot, *Sedum rosea*, og starrer som svartstarr, *Carex atrata*, og hårstarr, *C.capillaris*.

På engene vokser i tillegg til søster- og vårmarihand, også brudespore, *Gymnadenia conopsea*, og slåtterplanta engkall, *Rhinathus minor*. En av de mest spennende plantene på engene her er kanskje askerstorkenebb, *Geranium pyrenaicum*, som i dette området har en av sine tre vokseområder i midtre deler av Telemark.

I skogen finnes i tillegg til turten også trollbær, *Actea spicata*, torhjelm, *Aconitum septentrionale*, og hvitsoleie, *Ranunculus plataniifolius*.

Det kan skrives mye om dette med kulturområder og flora, men det får bli i en annen sammenheng. Men så mye kan sies om bøene på Flekstveit at de er en studie i gammelt, prektig kulturbeite. Heldigvis høres det ut til at grunneieren er klar over den "kulturskatt" han besitter i jordbruksmessig sammenheng og behandler dem deretter.

Til slutt noen ord om botanikk og valg av beliggenhet av gårder rundt om. At de

gamle må ha hatt sansen for hvilke blomsterarter de skulle se etter når gården skulle ryddes, må være hevet over tvil. Det er underlig å se hvordan storgård etter storgård er ryddet nettopp på området med mange botaniske riklokaliteter. Husmannsplassene ble derimot lagt til mer karrige flekker, og kan hende manglet husmannsfolket akkurat det lille av botanisk kunnskap som trengtes til å få et bedre utkomme av gården? Eller kanskje var de nødsaget til å ta til takke med slik jord. Sammenhengen mellom god dyrkingsjord og rik plante-vekst er i alle fall åpenbar for den som har litt øye for botanikken. Kanskje burde det være en oppgave for en ihuga historiestudent med sansen for det botaniske?

RØD MØKKMOSE FRA PORSGRUNN TIL OXFORD PÅ 1600-TALLET.

Av Finn-Egil Eckblad.

Kunsten å presse planter og lage herbarium stammer fra botanikeren, professor Luca Ghina i Bologna omkring 1530 - ifølge de botaniske historikere. Fra Bologna spredte plantepressekunsten seg raskt utover Europa. Renessansen hadde skapt en ny interesse for naturen, og en rekke velstående personer begynte å samle naturalier av alle slag: konkylier, insekter, forsteininger og naturligvis pressede planter. På slutten av 1600-tallet var det flere engelskmenn, ofte privatfolk, som samlet naturalier fra nær og fjern, gjerne ved hjelp av korrespondenter. En av samlerne var James Petiver, apoteker i London.

Blant sine kontakter hadde Petiver også en i Norge, engelskmannen Richard Wheeler. Takket være de privilegier og skattefritak som danskekongen på 1600-tallet ga utlendinger som ville slå seg ned i våre kjøpsteder og ta borgerskap, ble mange engelskmenn lokket til Norge, bl.a. til Porsgrunn. En av disse var Richard Wheeler som drev tømmeroppkjøp for britiske trelasthandlere og dessuten med småhandel. Rik ble han ikke, men han eiet en gård på Solumsiden ifølge "Porsgrunns historie". Men dessuten hadde han en hemmelig hobby som ikke står nevnt i "Porsgrunns historie": Han samlet på planter og insekter for apoteker Petiver i London.

Petiver utga et rikt illustrert folioverk "Musei Petiveriani" i flere bind. Her fortalte han om naturalier som var blitt sendt til ham fra de forskjellige steder på jorden. I første bind, fra 1695, har han også med en liste over sine korrespondenter, og der skriver han:

"Mr. Richard Wheeler. This Person my kind and heartly Friend, hath for many Years past, and doth still continue to send me all the Plants and Insects which he can get or procure me, about Long-sound in NORWAY; many of the First being rare with us, and only to be met with in the Nth of England, and divers of Last are such I have not yet seen about London."
(Til norsk:

"Herr Richard Wheeler. Denne person, min kjære og hjertelige venn, har for fra mange år tilbake, og fremdeles fortsetter å sende meg alle de planter og insekter som han kan få eller skaffe meg, omkring Langesund i Norge; mange av dem de første (nevnte) er sjeldne hos oss, og kan bare finnes nord i England, og diverse av de siste er slike som jeg ennå ikke har sett rundt London.")

* 70 *Muscus Norwegicus umbraculo ruberrimo* insignito. We owe the discovery of this elegant Plant to my kind Friend Mr. Richard Wheeler, who gather'd it near Ports-ground in Norway; and for its singularity and likeness, I think it may not very improperly be called his Norway Tongrace-Moss.

Offic. 71. *Muscus pyxidatus* Offic. & Ger. em. fig. 1560. Park. fig. 1308. J. B. v. 3. l. 37. p. 767. pyxioides terrestris C. B. 361. Raii Cat. Ang. & H. Pl. 113. Syn. 13. & 22.

Common

Musei Petiveriani, Centuria prima, 1695.

Ifølge "Porsgrunns historie" kom Wheeler til byen allerede i 1685, så han hadde utvilsomt samlet planter for Petiver i flere år, da Petiver skrev den overstående tekst.

Det er en rekke planter Wheeler angis å ha sendt Petiver fra Langesunds- og Porsgrunnsområdet, mest lav og moser, men også blomsterplanter som linnea. Men en plante står i særklasse. Det er den mosen som Petiver omtaler i det samme bindet som:

"Muscus Norwegicus umbraculo ruberrimo insignito (oversatt: Norsk mose utmerket ved rød skjerm.) *We owe the discovery of this elegant Plant to my kind Friend Mr. Richard Wheeler, who gather'd it near Ports-ground in Norway: and for its singularity and likeness, I think it may not very improperly be called his Norway Bongrace-Moss*".

(Til norsk:

"Oppdagelsen av denne elegante plante skylder vi min kjære venn herr Richard Wheeler som samlet den nær Portsground i Norge: og for dens uvanlighet og eleganse ikke upassende kan kalles hans norske Bongrace mose." (Bongrace = charmerende eller attraktiv).

Den mosen det dreier seg om er rød møkkmose eller parasollmose, *Splachnum rubrum*, som nettopp er karakteristisk ved å ha en rød skjerm under sporehuset. Til mose å være er den ganske riktig både elegant og egenartet. For å komme med i Petivers verk, kan mosen ikke være samlet senere enn i 1694, kanskje før. Sammen med lav og andre moser havnet Wheelers mose hos den store tyske botaniker J.J.Dillenius som i 1721 var havnet i London og i 1728 ble den første Sherardian professor i botanikk ved Universitetet i Oxford. I det botaniske museum i Oxford oppbevares ennå Dillenius' herbarium, og i dette kan vi fremdeles finne Wheelers mose, snart 300 år gammel!

Tegning av rød møkkmose i botanikeren Johan Jacob Dillenius' store verk, *Historia muscorum*.

Stort sett er det ikke så lett å si hvilke av plantene i Dillenius' herbarium som er fra Norge fordi de er for dårlig etikettert. Men akkurat for den røde møkkmosen nevnes det aldri annet voksested enn Porsgrunn i Dillenius' avhandlinger, så vi kan være temmelig sikre på at det faktisk dreier seg om Wheelers norske mose. Tegningen i Dillenius' verk, "*Historia muscorum*", er helt utvilsomt en nøyaktig avtegning av moseplanten i hans herbarium.

Whealers røde møkkmose er en av de eldste ennå oppbevarte norske herbarieplanter, men det hadde vært samlet planter i Norge tidligere og sendt til utenlandske botanikere.

Første gang vi vet om var da legen Henrik Høyer i Bergen sendte noen planter, bl.a. molter til professor Clusius i Leiden i 1590-årene, altså 100 år før. Men om de fremdeles er oppbevart noe sted, vet vi ikke.

Derimot samlet den tyskfødte legen Otto Sperling viltvoksende planter under sine opphold i Norge mellom 1622 og 1634. Noen av disse finnes ennå i det såkalte Burserske herbarium, opprinnelig i Danmark, men siden ført til Uppsala, vistnok som krigsbytte.

Men Wheelers Bongrace Moss er fremdeles den eldste oppbevarte mose samlet i Norge.

Så en oppgave for TBF's medlemmer:

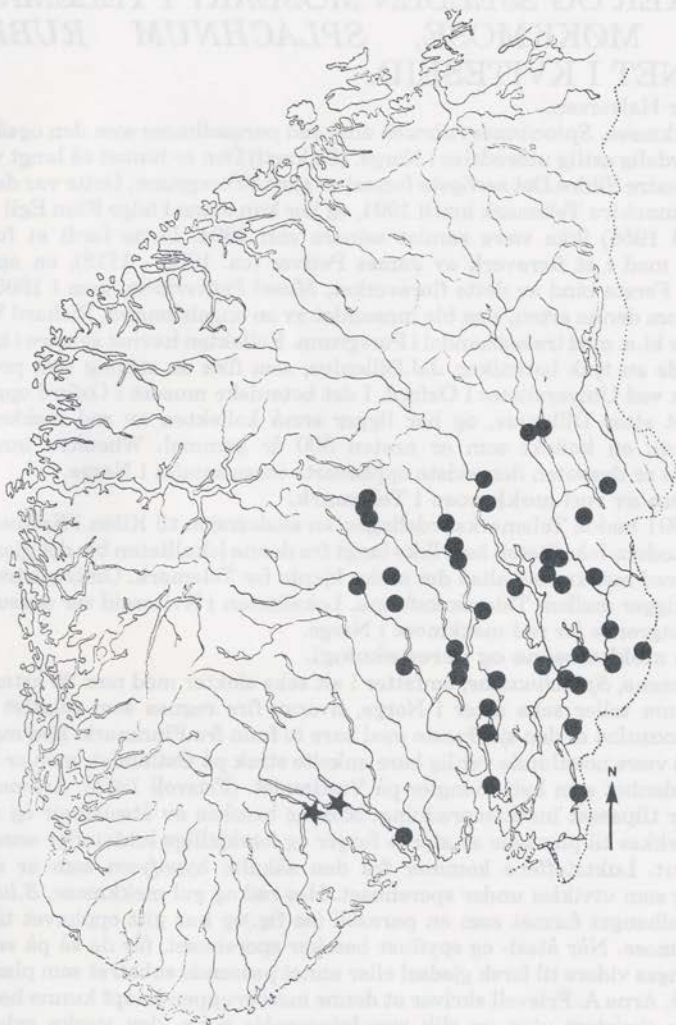
Som det sees av kartet har rød møkkmose en utpreget østlig utbredelse i Norge. Som det sees er Porsgrunn av de vestligste lokaliteter, og den ligger nokså isolert, med Jeløya som nærmeste finnested.

Den er sjelden men vel verdt å se etter. Den vokser fortrinnsvis på gamle kuekskrementer på myrbeiter. I våre dager er det neppe lett å komme over den kombinasjonen.

Likefullt, spørsmålet blir: Kan rød møkkmose finnes i Porsgrunns omegn i dag eller andre steder i Telemark og Vestfold?

*Rød møkkmose; Splachnum rubrum, ved Kilen i Kviteseid.
Foto: Odd Magne Langerød.*

Rød møkkmose, *Splachnum rubrum*, i Norge, sør for Dovre.
 Nye lokaliteter i Kviteseid og Drangedal (se neste artikkel) er merket med stjerne.

VAKKER OG SJELDEN MOSEART I TELEMARKE. RØD MØKKMOSE, *SPLACHNUM RUBRUM*, FUNNET I KVITSEID.

Av Roger Halvorsen,

Rød møkkmose, *Splachnum rubrum*, eller rød parasollmose som den også er kalt, har en tydelig østlig utbredelse i Norge. (Se kart!) Den er funnet så langt vest som Gol og Vestre Slidre. Det sørligste funnet er gjort i Porsgrunn. Dette var det eneste kjente funnet fra Telemark inntil 1991, og her kan arten i følge Finn Egil Eckblad (Eckblad 1986) ikke være samlet seinere enn 1694. Dette fordi at funnet er kommet med i et floraverk av James Petiver (ca. 1663 - 1718), en apoteker i London. Første bind av dette floraverket, *Musei Petiveriana*, kom i 1695, og her står det om denne arten, som ble innsamlet av en engelskmann, Richard Wheeler. Han drev bl.a. med trelasthandel i Porsgrunn. Kollekten havnet seinere i herbariet tilhørende en tysk botaniker, J.J.Dillenius, som fikk en stilling som professor i botanikk ved Universitetet i Oxford. I det botaniske muséet i Oxford oppbevares herbariet etter Dillenius, og her ligger ennå kollekten av rød møkkmose fra Porsgrunn, en kollekt som er nesten 300 år gammel. Wheelers innsamlede materiale er dessuten den eldste oppbevarte mose samlet i Norge.

Nytt funn av rød møkkmose i Telemark.

I juni 1991 hadde Telemarksavdelingen en ekskursjon til Kilen i Kviteseid for å besøke Ledum-lokaliteten her. Ikke langt fra denne lokaliteten ble det gjort et nytt funn av rød møkkmose, altså det andre kjente for Telemark. Omtrent tre hundre år i tid ligger mellom Telemarksfunna. Lokaliteten i Kviteseid ser dessuten til å være vestgrense for rød møkkmose i Norge.

Litt om møkkmosene og deres økologi.

Møkkmosene, *Splachnaceae*, omfatter i alt seks slekter med nær 20 arter. Slekta *Splachnum* teller seks arter i Norge, hvorav fire regnes som relativt vanlige. *S.melanocaulon* er den sjeldneste med bare to funn fra Finnmark. Rød møkkmose regnes å være noenlunde vanlig bare enkelte strøk på Østlandet, men er ellers en stor sjeldenhet som helt mangler på Vestlandet. (Frisvoll 1978). Artene i denne slekta er tilpasset insektsspredning. Mosene besøkes av åtselsfluer og spyfluer. Disse trekkes til plantene av sterke farger og forskjellige luktstoffer som planten sender ut. Luktstoffene kommer fra den såkalte *hypofysen* som er et farget vedheng som utvikles under sporehuset. Hos rød og gul møkkmose, *S.luteum*, er dette vedhenget formet som en parasoll (se fig.) og har gitt opphavet til navnet parasollmose. Når åtsel- og spyfluer besøker sporehuset, får de så på seg sporer som bringes videre til fersk gjødsel eller annet passende substrat som planten kan vokse på. Arne A. Frisvoll skriver at denne mosegruppen knapt kunne ha utviklet seg eller eksistert uten en slik spredningsmåte p.g.a. den sterke avhengighet møkkmosene har til substratet (Frisvoll 1978). Møkkmosene vokser på gjødsel, døde dyr eller rester av dyr, og en tilfeldig vindspredning ville neppe gitt stor nok treffprosent til å holde artene ved like.

Rød møkkmose i Kviteseid.

I Kilen i Kviteseid ble rød møkkmose funnet i et lite myrdrag. Her ble den funnet på gammel elgmøkk. Stedet ligger i nordvestlig retning, ca. 55 km i luftlinje fra

det tidligere kjente funnstedet i Porsgrunnsområdet. Lokalitetene i Telemark ligger i kanten av artens utbredelsesområde mot sørvest. Selv om i alle fall gul og rød møkkmose er iøynefallende arter med sine typiske parasollformer med sterke farger, er det vel trolig at disse mosene er arter som er oversett i Telemark og at nye funn kan gjøres om man er mer oppmerksom på møkkmosene i tida framover

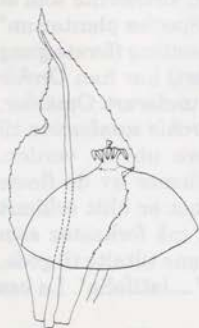
Litteraturliste:

Eckblad, Finn Egil, 1986, 1600-talls herbarieplante fra Porsgrunn bevart i Oxford. Porsgrunn Historielag: Der elven seg slynger.

Frisvoll, Arne A., 1978, Oversikt over norske moser. I. Møkkmosefamilien - Splachnaceae. Blyttia, 36, hefte 1, 3 - 16.

Hallingbäck, Tomas og Holmåsen, Ingmar, 1985, Mossor, en fälthåndbok. Interpublishing.

Nordhagen, Rolf m.fl., 1952, Våre ville planter. Moser lav og sopper. Bind VII. 50 - 52. Tanum.

Kapsel og blad hos rød møkkmose. Etter Arne A. Frisvoll, 1978.

avstand mellom voksestedene. Alle steder ble parasollmosen funnet på ekskrementer fra elg. Bjørnstad har sendt belegg til botanisk museum i Oslo, og med hans brev til meg ligger også pressede eksemplarer av den røde parasollmosen.

Funnene, om man nå regner med tre funn, i Fagerliheii, er således tre av fem funn av rød parasollmose i Telemark. Disse funna ligger dessuten ca. 20 km lenger mot sørvest enn funnet i Kviteseid, og så vidt jeg kan forstå, må de være de vestligste funna av arten i Norge.

Det er vel ikke usannsynlig at denne arten vil kunne finnes også på andre lokaliteter i Telemark. Særlig kan det være interessant å leite på gammel møkk etter elg, men arten kan jo også finnes på møkk etter husdyr. Se derfor godt etter i åra som kommer om du kan finne denne eller andre av våre Splachnum-arter.

ENDA FLERE FUNN AV RØD MØKKMOSE.

Av Roger Halvorsen.

Min artikkel som står gjengitt over, ble skrevet en tid etter at Listera hadde mottatt Eckblads artikkel om rød møkkmose. Etter at denne var skrevet, meldte avisa Varden om funn av møkkmose i Drangedal. Denne var funnet på en tur arrangert av Kragør og omegns turistforening. Anders Bjørnstad var presentert som finner av mosen. I avisa framgikk det ikke hvilken art det dreide seg om.

Jeg tok derfor kontakt med Bjørnstad på telefonen, og han kunne da bekrefte at det var rød parasollmose som var funnet på Fagerliheii i Drangedal, helt på grensa mot Kviteseid. Til alt overmål hadde Bjørnstad funnet arten på tre steder i området med mer enn en kilometers

TELEHÅND

TELEMARKS FYLKESBLOMST

Av Finn Wiscmann.

Når vi fortviler over vanskelige planter i almindelighet og vriene orkidéer i særdeleshet, får vi trøste oss med at salig Fader Linné heller ikke hadde det så lett - snarere tvert i mot. Det gjelder da også vår kjære Telemark-marihånd. Han møtte den første gang 2.juni 1741 ved Rålla gård på Öland. I reiseberetningen har vi en lang latinsk remse som ikke skulle efterlate noen tvil om hvad han fant: "*Orchis bulbis subpalmatis rectis* som allmänt kalls *Orchis ... Sambuci odore*" - orkidéen som dufter hyll. Denne betegnelsen hadde han fra den schweiziske botaniker Caspar Bauhin's store verk fra 1623.

Dessverre hadde nok ikke Linné problemene helt klart for seg. I sin første svenske flora - "*Flora suecica*" - fra 1745 blander han sammen to av Bauhin's "arter", "*Orchis ...pratensis latifolia*" og ... "*sambuci odore*", og fører den sistnevnte som et ... (betategn) (nærmest tilsvarende underart) til den første. I "*Species plantarum*" fra 1753 - det absolutte nullpunkt for moderne botanisk navnesetting (første gang *binære* artsnavn, d.v.s. med to ledd, er konsekvent gjennomført) har han *Orchis latifolia* med ..(gammategn) *Orchis sambucina* - fremdeles som underart. Omsider, i en annen utgave av "*Flora suecica*" fra 1755 opphøyer han *Orchis sambucina* til selvstendig art. Dermed burde den siden av problemet være ute av verden. Dessverre, med litt vrangvilje er det mulig å lage nye problemer av de fleste materier. Beskrivelsen av *Orchis latifolia* er så uklart at navnet er blitt erklært som et "nomen ambiguum" - et tve eller flertydig navn som må forkastes som ubrukelig. Formodentlig ut fra prinsippet om at tvilen skal komme tiltalte til gode, har to geskjeftige sjeler nylig funnet ut at "vår" art skal hete "....latifolia". La oss inderlig håpe at de ikke vinner gehør for det.

Linné hadde en svært rummelig avgrensning av mange slekter. Bl.a. var hans *Orchis* så heterogen at den forlengst er oppdelt i en rekke mindre slekter. Siste allment aksepterte deling var utskillelsen av *Dactylorhiza* (i 1947), senere om-, eller riktigere, gjendøpt til *Dactylorhiza*. Det skillemerket som er mest håndgripelig - hele eller flikete rotknoller - er da kommet til uttrykk i de to latinske slektsnavnene. I praksis finner vi flere gode karakterer slik at det er helt overflødig å grave opp knollene - og det er jo det beste for plantene!

Vår hylleduftende marihånd er forresten litt spesiell innen slekten. Den tilhører en liten gruppe som inntar en mellomstilling mellom de to slektene. Rotknollene er bare grunt flikete, særlig mens de er unge, det dette som kommer til uttrykk i betegnelsen "*bulbis subpalmatis*" - knoller som er grunt delte. Bladstillingen er forskjellig hos de to slektene - hos *Orchis* er bladene mer eller mindre samlet i rosett ved jordoverflaten, mens de hos *Dactylorhiza* sitter forholdsvis jevnt fordelt oppover stengelen. "Vår" art ligner i dette mer på *Orchis*-artene. På den annen side finnes det i sydeuropeiske fjellstrøk en *Orchis pallens* som er gulblomstret og dufter av hyll, dertil har den et kromosomtall som passer bedre med *Dactylorhiza* enn med *Orchis*.

Her er det kanskje på plass med en unnskyldning for de mange latinske navn, men det har sine årsaker. 1: det er utidig å forlange at vi skal ha norsk navn på

Orchis pallens som vokser så langt fra Norge! 2: av en eller annen grunn finnes det ikke noe eget norsk navn på *Orchis*-slekten i motsetning til "marihånd" på *Dactylorhiza*. (I parentes bemerket er "vårmarihånd" en absurd konstruksjon som savner både morfologisk og logisk grunnlag - hvor i all verden er hånd-motivet??) 3: det hittil brukte "norske" navn (som jeg nekter å ta i min penn eller maskin) på Telemark-orkidéen er svært lite treffende. At den ikke har noe "naturlig" navn er bare rimelig, den er jo - historisk sett - nyoppdaget i Norge. Det kan forøvrig være av interesse å merke seg at det også i andre land er smått med navn. I Hegi's store "Flora von Mittel-Europa", som ellers har et meget rikholdig utvalg av populærnavn, finner vi bare det opplagt litterære "Holunder-Knabenkraut", d.v.s. hylle-marihånd. Linné har ikke noe svensk navn på den - "Adam och Eva" er formodentlig kommet til senere, men det lyder jo ganske bra folkelig. Angivelig skulle dette navnet sikte til de to fargevariantene - den syndefulle, røde Adam og den rene, gule Eva. Imidlertid gir Bengt Pettersson i "Gotlands orkideer" en annen tolkning som går på visse morfologiske egenskaper hos de to knollene som står tett sammen.

På slutten av -30-årene ble det arbeidet intenst med å lage "norske" navn på alle arter som ikke hadde det. Dessverre ble resultatet ikke alltid vellykket - som f.eks. for vår kjære "*sambuci odore*". Uansett hvad som er riktig med det svenske navnet, er det svært vanskelig å finne en rimelig begrunnelse for et "søster"-motiv - Adam og Eva var da ikke søsken! Rolf Nordhagen var i sine senere år inne på dette og foreslo "hyllemarihånd", men dette vil vel falle mange tungt for brystet -

Søstermarihånd, Dactylorhiza sambucina, fylkesblomsten for Telemark.

Bør den hete noe annet, f.eks. "hyllemarihånd", eller skal vi vente og håpe på at "søstera" blir funnet i Norge? Foto: Kjell Thowsen.

gamle (u-)vaner er vonde å vende! Det kunne være nærliggende å knytte navnet til Telemark, men det er vel dessverre neppe gjennomførbart - tenk på hvad det ville komme ut av det!! Hvis vi starter med "Telemark-marihånd", blir vis raskt enige om at det blir litt for tungt. Skulle vi så følge tidligere navnemakers eksempel og kappe en stavelse her og et par bokstaver der, hvor ville vi da ende? "Telehånd" - uha! Måtte "hylle-marihånden" lenge leve og blomstre og bli stadig mer tallrik i Telemark!

Vår Telemark-marihånd forekommer i store deler av Europa, men mangler i Middelhavslandene og Vest-Europa. I Norden har den vært kjent fra gammelt av, og går nord til ca. 60 30'i Uppland og Åland. I Norge var den ukjent inntil 1882, da Edvard Ellingsen oppdaget den på Tåtøy ved Kragerø. Så smått kom det til noen få nye funn, men så sent som i 1940 kunne Håkon Robak bare registrere ca. 10 voksesteder - derav 8 i Telemark. Senere har det økt på, og i dag kjenner vi ca. 100 forekomster i Norge, av dem ca. 90 i Telemark. Den er funnet i 13 av fylkets 18 kommuner, og mangler foreløpig bare i Bamble, Notodden, Porsgrunn, Sauherad og Siljan. De øvrige finnestedene ligger spredt i Buskerud, Vestfold og Aust-Agder. Den vokser fra havets nivå og opp til ca. 100 m i Tinn og sannsynligvis i Vinje (Tokke?).

Det er ikke helt lett å finne en entydig forklaring på denne sterke "oppblomstring". En faktor er allikevel helt opplagt: TBF's iherdige innsats i 1980-årene. Men dette er neppe hele forklaringen. Selv om Telemark ikke har vært blant de fylker som har vært nedrent av botanikere, skulle man da hatt muligheter til å gjøre noen flere funn enn tilfellet var. Det har vært anført at den "kjære" blomstrer så tidlig at man skulle overse den senere på sommeren, men så usynlig er den da ikke selv i avblomstret tilstand. Langt de fleste forekomstene finner vi på mer eller mindre kulturpåvirket mark, setervoller og enger. Det har vært uttrykt frykt for at opphørt beite og slått skulle medføre at orkidéen ville bli kvalt av gjengroing. Imidlertid viser erfaringer både i Sverige og her hjemme at den har blomstret opp, sannsynligvis fordi den ikke blir beitet ned eller slått før den er utvokst. - Ja tenk på de fantastiske engene i Seljord! En tredje faktor kan være klimavariasjoner, men de foregår over så lange tidsrum at det er alt for tidlig å trekke slutninger her.

Et forhold synes å være sikkert: langt de fleste voksestedene er betinget menneskelig virksomhet - de er "sekundærlokaliteter". Hittil kjenner vi bare noen få primærlokaliteter - steder hvor plantene har etablert seg naturlig. Et godt eksempel er en sydvendt li med et lite bekkedrag ved Bandak. Her ser det ut til at de har ideelle betingelser - bra med vårfuktighet og derefter god sommerkvarme. Endel av forekomstene ved Kragerø og Tvedestrand later til å være av samme beskaffenhet. Det ville være av største interesse å få oppsporet flere slike lokaliteter.

Som kjent forekommer arten over størstedelen av sitt utbredelsesområde i to fargevarianter - rød og gul - som bare sjelden blander seg med hverandre. Merkelig nok er bare den gule påvist i Norge. Riktignok er denne som oftest mer almindelig enn den røde, og rent gulblomstrende bestander forekommer flere steder, men rart er det allikevel. Vi kan jo leve i håpet om at den røde vil dukke opp hos oss også!

"DET NOE SOM IKKE STEMMER!
EN UTFORDRING.
OM

GRENMARASAL, *SORBUS SUBPINNATA* Hedl., I LÅRDAL, TOKKE.

Av Roger Halvorsen.

Da TBF sommeren 1991 besøkte Lårdal på sin helge-ekskursjon i juni, gikk noen av deltagerne opp de bratte liene under Haddedalene. Denne turen startet i området vest for prestegården og gikk ned til Bandak før en så klatret opp brattlia.

På veien vestover lia ble det flere steder funnet enkeltteksemplarer av *Sorbus*, som der og da ble bestemt til grenmarasal, *Sorbus subpinnata*. Dette ble gjort ganske uten videre fordi det i Lids flora er angitt nettopp grenmarasal fra Lårdal. Grenmarasal ble funnet i Lårdalsområdet først av M.N.Blytt. Slik kan man i alle fall tolke Blytts flora, b.III, som ble slutført av hans sønn Axel Blytt. Arten ble først beskrevet av Teodor Hedlund som var professor i Uppsala. Denne beskrivelsen kom i Kungliga Svenska Vetenskaplige Akademiens Handlingar, bind 35, nr. 1 i 1901. Imidlertid var materiale samlet allerede i 1838 av professor M.N.Blytt i Tangenåsen mellom Kulltangen og Øyekast i Porsgrunn. Dette materialet ble, i følge Dyring (1911) fra først oppfattet som *Sorbus scandica* Fr. (= *S. intermedia* Ehrh.). Da Hedlund påviste at dette var galt, ble denne planten ansett for å være hybridene *S. obtusifolia* (= *aria*) x *hybrida* (= *fennica*) og seinere for en form av den skotske *S. arranensis*.

I Blytts flora, b. III (1876), s. 1135 finner vi *S. intermedia* omtalt. Der kan man lese:

" Bladene ovale eller elliptisk ovale, finnet lappede (Indsnittene tiltage i Dybde mod Grunnen, hvor Bladene ofte er finnet fligede) med sagtandede Lapper; Bladstilken og Underfladen tæt graafiltede. Fruktene "2-rummede".

Forøvrigt som den Foregaaende. (- d.v.s. *S. fennica*.)

Om utbredelsen står det at arten er funnet "paa Silurformasjonen ved Porsgrund (Bl.) og i Eidanger (J.Dyring), ved Dalen i Eidsborg (Bl. Herb) og ved Grimstad (Lindeberg)." Materialet fra Dalen lå altså i Blytts herbarium.

Dyring angir også arten fra Kragerø-trakten flere steder, fra Sundby og Gjømlø i Bamble, ved Brevik jernbanestasjon, ved Trosvik, fra Hovholt og fra Borgeåsen. Den såkalte "locus classicus", d.v.s. det første kjente voksted, for denne arten skulle da altså være Tangenåsen i Porsgrunn. Her er kanskje fortsatt den mest tallrike forekomsten på tross av det nye veianlegget som skjærer seg bortover yttersiden av åsen.

Er grenmarasal i Grenland og i Tokke den samme arten?

Nå er *Sorbus*-slekta regnet som et lite "crux botanicurom", botanikerens kors fordi artene i denne slekta driver såkalt "apomixi", d.v.s. danner frø uten forutgående bestøvning. Kromosomfordobling og mye snusk gjør at det etterhvert dannes en rekke småarter som opphøyes til sikre arter. Dette er ting som det av enkelte

botanikere stilles et stort spørsmålstegn ved.

La oss så gå tilbake der vi startet, til Lårdals-asalen. La oss f.eks. se på Blytts beskrivelse: "Bladene ovale eller elliptisk ovale,....." Mener Blytt her at det er forskjeller på bladformen eller mener han å tolke bladformen med to uttrykk med litt forskjellig nyanse? Det vil vel være riktigst å tro at han mener at vi har to bladformer, nemlig enten ovale blader eller elliptisk ovale. Slik synes det også å være. Jeg har til dags dato ikke truffet på grenmarasal i Grenlandsområdet hvor bladene er ovale, de er mer elliptisk ovale, ja, rent ut smale til tider. Asalen i Lårdal derimot, hadde klart oval form på bladene, mer runde i formen enn Grenlands grenmarasal. Innskjæringene på bladene virket ellers nokså like. Jeg tør ikke påstå noe som helst. Jeg vet vel ikke helt hva som har vært gjort av undersøkelser på dette området, men rent umiddelbart syntes det for meg at jeg sto overfor en annerledes asal i Lårdal enn den vi kjenner fra mange lokaliteter i Grenland.

Kanskje viser dette hvor vanskelig slekta er, og kanskje kan en sette et spørsmålstegn ved verdien av å stykke opp enkelte arter i så mange former og småarter som det er gjort innen dette komplekset.

I Lids flora er grenmarasal angitt flere steder på Sørlandet og fra Nedre Eiker i tillegg til Telemarkslokalitetene. Kanskje vil nøyere undersøkelse slå fast at man i tillegg til sørlandsasal, nordlandsasal og andre småarter, også må begynne å operere med agder-asal, eiker-asal og lårdal-asal.

Tør noen ta utfordringen?

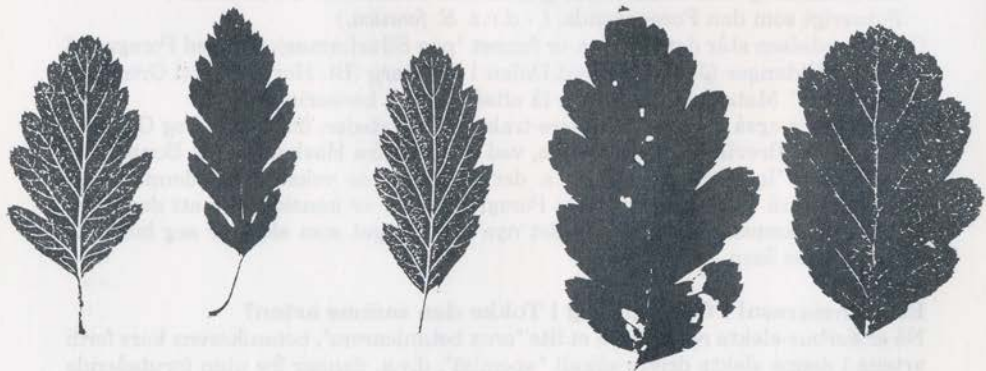
Det er i alle fall noe som ikke stemmer!!!

Litteratur:

Blytt, A. 1876 Norges flora, b. III, Christiania.

Dyring, J. 1911 Flora grenmarenensis, Nyt Mag. Nat. b.49, hefte II og III.

Lid, J. 1963 Norsk og svensk flora, Det norske samlaget, Oslo.

Omriss av blad fra grenmarasal samlet i Grenland (t.v) og i Tokke (t.h).

NYFUNN.

NYE PLANTEFUNN I TELEMARK 1992 - 93.

Av Roger Halvorsen.

Det er gjort en hel rekke nyfunn av karplanter i Telemark siden forrige Listera kom ut. Her følger en liste over en del av disse funna.

RAMSLØK, *ALLIUM URSINUM* L.

Våren 1993 ble en ny lokalitet av ramsløk funnet i Flakvarp, Skien kommune, av Roger Halvorsen og Ellen Krokå. Her vokste den i skyggefulle veigrøfter og langs en bekk like inntil. Bestandene var ikke store, men det at ramsløken vokste i veikanten, kan tyde på at den nå er i ekspansjon her. Ramsløk er tidligere kjent fra bare to områder i Telemark. Den finnes i store mengder i liene under Rognsåsen, innenfor naturreservatet, i Bamble og på sørenden av Håøya i Porsgrunn.

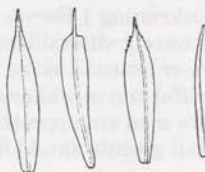
VRANGGÅSEBLOM, *ANTHEMIS RUTHENICA* Bieb.

Vranggåseblom ble funnet sommeren 1993 av Roger Halvorsen. Funnet ble gjort i Kragerø på fyllingene ved Norsk Hypritt, rett nedenfor hovedhuset på Valberg. Her sto den sammen med bl.a store mengder av legesteinkløver, *Melilotus officinalis*, og mursennep, *Diploaxis muralis*.

Vranggåseblom hører til en kritisk slekt hvor forskjellene ligger i formen på agnene en vil kunne finne inne imellom de gule midtkronene. Hos vranggåseblom har agnene småtagger i øvre kanten og en broddspiss. (Se figuren!)

Vranggåseblom er funnet flere år på rad på silotomta til Skien Aktiemøllens siloanlegg på Bøleveien i Skien.

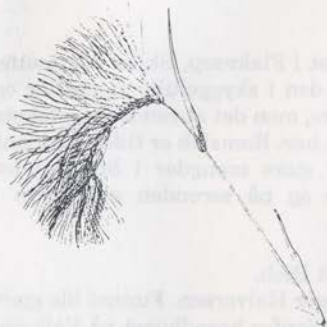
Figuren viser forskjellen på agnene hos de fire hvite artene av gåseblom som er tatt med i Lids flora. Disse artene er (fra venstre) hvit gåseblom, *A.arvensis*, donaugåseblom, *A.austriaca*, vranggåseblom, *A.ruthenica*, tappgåseblom, *A.cotula*.

BRÅTESTORKENEBB, *GERANIUM BOHEMICUM* L.

Denne uvanlige storkenebbarten ble funnet forsommeren 1993 av Roger Halvorsen. Arten ble funnet i et antall på rundt 100 blomstrende eksemplarer i sørskråningen av Nibben ved i Bjørkedalen, Porsgrunn kommune. Området hvor funnet ble gjort er et større uthogd område som ligger sørvendt og solrikt til. Arten trenger høy temperatur for å komme til spiring, minst 50 - 60 grader Celsius. Slik forholdene er på stedet med sterk solinnstråling og den periodevis svært varme sommeren 1992, har nok dette vært hovedårsaken til at et stort antall frø har spirt fram. Halvorsen ble oppmerksom på arten allerede rundt årsskiftet. Under en barmarkstur til Nibben ble det funnet hundrevis av rosetter av en storkenebb som han etterhvert forsto måtte være en noe uvanlig art. Da stedet så ble besøkt sist i mai, hadde bare et fåtall av alle de rosettene som ble sett tidligere gått i blomstring.

Bråtestorkenebb er en svært sjelden art som har en østlig utbredelse i Norge. Den blir funnet sporadisk, gjerne på skogbrannfelter og bråter i skogen eller slik som i Bjørkedalen, på steder hvor det er så sterk solinnstråling at frøa kan få varme nok til å spire. Arten er tidligere funnet i Bamble, på Ryggen i Skien, i Siljan, i Kviteseid, i Notodden og i Hjartdal.

Silkebygg, Hordeum jubatum.
Etter Nordhagen 1970.

SILKEBYGG, HORDEUM JUBATUM L.

Silkebygg er funnet i en veikant mellom Hovet og Mule i Porsgrunn kommune. Funnet ble gjort av Roger Halvorsen sommeren 1993. De fint glinsende aksa med lange snerp er lett synlig og lett å skille fra alle andre grassorter.

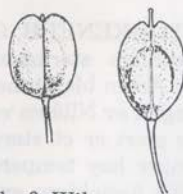
Silkebygg er i Porsgrunn kjent som en "industriplante" i det den er funnet i store mengder inne på Norsk Hydros anlegg på Herøya. Hit kan den ha kommet med steinlaster fra utlandet.

VOLLKARSE, LEPIDIUM HETEROPHYLLUM Benth.

Vollkarse er en nykomling i Telemarks flora. Den er før kjent øst til Gjerstad i Aust-Agder og som tilfeldig ugras i parken ved Fritzøhus i Larvik, Vestfold. Sommeren 1993 ble vollkarse funnet av Roger Halvorsen i Kragerø. Voksestedet er en veiskråning i Rørvik, og det ble funnet et tjuetalls eksemplarer, og arten syntes å være godt etablert på stedet.

Vollkarse er lettest å skille fra markkarse, *L. campestre*, ved at skulpene har mye lenger griffel enn markkarsen har. (Se fig.) Markkarse har dessuten en helt annen voksemåte med sin opprette vekst. Vollkarsen ligger mye mer flatt og har ofte et stort antall greinte skudd fra rota. Til sist må det nevnes at vollkarse er flerårig.

Vollkarse (t.h.) har en mye lenger griffel på skulpa enn det markkarse har. Dessuten er vingekanten hos markkarse noe breiere nede enn hos vollkarse. (Etter Lid 1974).

HVITFRYTLE, LUZULA LUZULOIDES (Lam.) Dandy & Wilm.

Fra tidligere er hvitfrytle kjent fra gamle herregårdsparker i Telemark og andre steder i Norge. Arten er kjent fra mange år tilbake i Nome hvor den finnes i parken både på Ulefoss og Holla herregårder. Den er dessuten også funnet på den gamle herregården på Tåtøy i Kragerø og i en skråning på Valberg gård i Kragerø hvor den også sannsynligvis er kommet inn med grasfrø da hagen her ble anlagt

i forrige århundre. Siden er hvitfrytle funnet på et jorden nedenfor fylkeshuset i Skien for et par år siden. Sommeren 1993 fant Ellen Krokå og Roger Halvorsen hvitfrytle i kanten av innkjøringen til den gamle bestyrerboligen til Skotfoss papirfabrikk. Denne boligen ligger på toppen av Røråsen på Skotfoss. Dette er altså det sjette funnet av denne gamle parkplanta i Telemark.

ØSTERSURT, *MERTENSIA MARITIMA* (L.) S.F.Gray.

I Dyrings "Flora grenmarensis" fra 1911 oppgis det at østersurt er funnet på "Skaatøy, Jomfruland, Straaholmen, fl.st. langs Bamlekysten, Langesund (Bl.), Gjeterø, Bjørsund, Fugleørøgnen, Mølen og Nevlunghavn."

I dag vet vi med sikkerhet at arten finnes på utsiden av Mølen, mens det er tvilsomt om den fortsatt finnes på f.eks. Jomfruland og Stråholmen. Østersurt utsettes for intens beiting straks sauer og kyr kommer over den, og det er ikke usannsynlig at dette er årsaken til at arten er borte fra svært mange steder i Telemark og de vestligste delene av Vestfold.

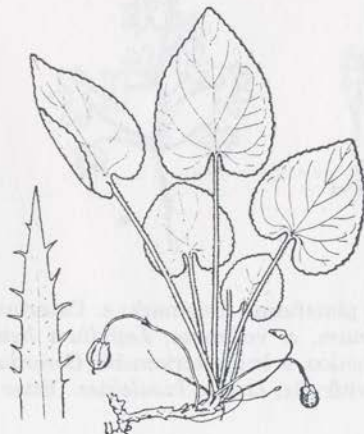
Nå er imidlertid østersurt funnet på Bjørnøya i Bamblekjærgården, og kanskje er dette en av de stedene Dyring henviser til uten nærmere stedsangivelse på Bamblekysten i sin flora? Det vil ellers være sannsynlig at østersurt vil kunne finnes flere steder på Bamble og Kragerøkysten.

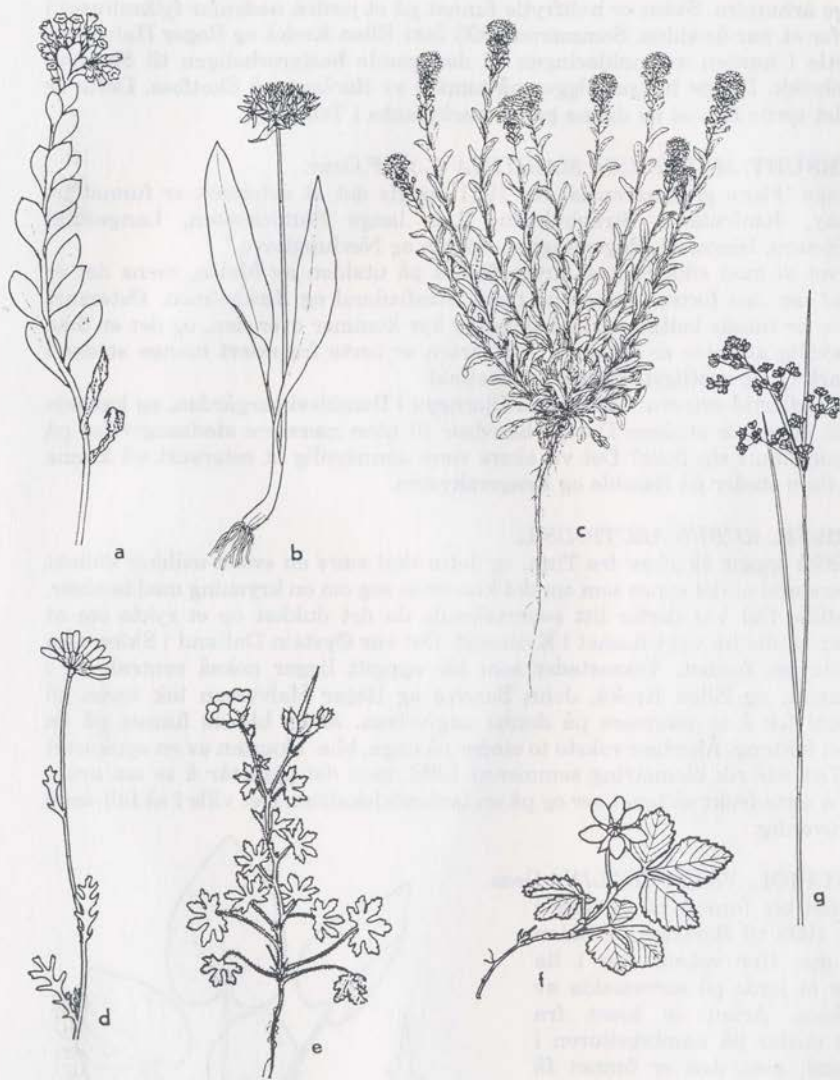
ÅKERBÆR, *RUBUS ARCTICUS* L.

Lid (1963) oppgir åkerbær fra Tinn, og dette skal være en svært usikker kollekt i den forstand at det synes som om det kan dreie seg om en kryssning med teiebær, *R. saxatilis*. Det var derfor litt overraskende da det dukket op et rykte om at åkerbær skulle ha vært funnet i Kviteseid. Det var Øystein Dalland i Skien som meddelte om funnet. Voksestedet som ble oppgitt ligger nokså sentralt til i kommunen, og Ellen Krokå, John Sandve og Roger Halvorsen tok turen til Kviteseid for å se nærmere på denne angivelsen. Arten ble da funnet på en gammel fukteng. Åkerbær vokste to steder på enga, bl.a. i kanten av en oppkastet grøft. Det var rik blomstring sommeren 1993, men det gjenstår å se om arten klarer å sette frukt så langt sør og på en lavlandslokalitet. Det ville i så fall være svært uvanlig.

BAKKEFIOL, *VIOLA COLLINA* Bess.

Bakkefiol ble funnet på av TBF's vårtur 1993 til Ramsåsen i Skien kommune. Her vokste den i lia ovenfor et jorde på sørvestsida av Ramsåsen. Arten er kjent fra mange steder på kambrosiluren i Grenland, men den er funnet få steder uten kalkområdene. Det sørligste funnet i vårt fylke er fra Valberg i Kragerø, men her er man uviss på om hvorvidt det kan dreie seg om en hybrid forekomst.

Nye platefunn i Telemark: a: Østerurt, *Mertensia maritima*, b: ramsløk, *Allium ursinum*, c: vollkarse, *Lepidium heterophyllum*, d: vranggåseblom, *Anthemis ruthenica*, e: bråtestorkenebb, *Geranium bohemicum*, f: åkerbær, *Rubus arcticus*, g: hvitfrytle, *Luzula luzuloides*. (Etter Lid 1974 og Nordhagen 1970.)

NYFUNN AV SOPP.

GLATT STORPIGG, *Sarcodon leucopus* (Persoon) Maas G & Nanf.

Glatt storpigg ble presentert i *Listera* 2 / 88 av Even W. Hanssen.

Seinsommeren 1992 ble denne arten funnet på toppen av Høgenhei i Bamble kommune. Funnstedet ligger i kalkfuruskog rett opp for den vestre tunnelåpningen. Arten er registrert bare to ganger før i Telemark: Eidanger i Porsgrunn og Gjømle i Bamble. Det siste stedet ble den funnet i flere bestander.

Glatt storpigg er relativt storvokst og er helt glatt på oversiden av hatten. Hanssen skriver at den må regnes som kalkkrevende, og den ser ut til å være mest knyttet til gran. Høgenhei ligger på Grenlands kambrosilur, men på det nye voksestedet var det furu som dominerte.

DUFTBRUNPIGG, *Hydnellum suavolens* (Scop. ex Fr.) P.A.Karsten.

Duftbrunpigg er omtalt i *Listera* 1 / 89 av Even W. Hanssen.

Denne arten ble funnet under inventeringsarbeid i Bamble høsten 1992 av Thor A. Wiersdalen og Roger Halvorsen. Voksestedet ligger mellom Bjerkeset og Smedplassen i gammel granskog.

Duftbrunpigg er den vanligste arten i *Hydnellum*-slekta og finnes nordover til Rana. I Telemark er det imidlertid bare registrert tre funnsteder: Notodden, Drangedal og Nissedal, men Tom Bøckmann angir at arten er relativt vanlig i Grenland.

Duftbrunpigg er lett å kjenne på den sterke kumarinliknende lukta som er helt karakteristisk.

SKJELLPIGGSOPP, *Sarcodon imbricatus* (L. ex Fr.) Karst.

Skjellpiggsopp ble under soppsakkyndighetskurset i Grenland sist høst funnet på flere nye lokaliteter. Den ble funnet i nærheten av Bjordamsåsen i Valebøområdet, i Versvik, Porsgrunn, i store mengder, ved Jarseng i Skien og i Bjørkedalen i Porsgrunn. Det ser ut til at denne arten er langt vanligere enn tidligere antatt.

GULLSKJELLSOPP, *Phaeolepiota aurea*

(Matt.: Fr.) Maire ex Konr. & Maubl.

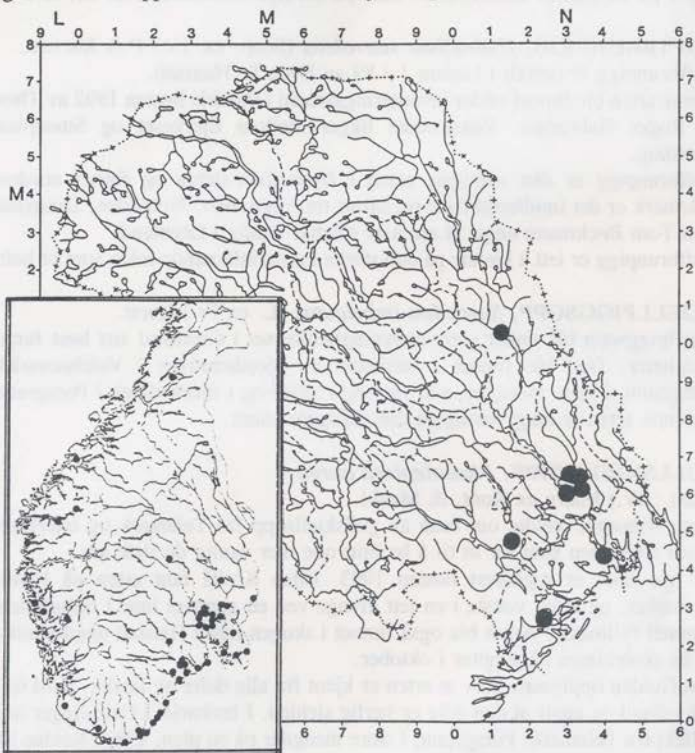
Anne Vinorum meldte om funn av gullskjellsopp fra Telemark og etterlyser flere funn av denne fine arten som ser ut til å ha blitt noe mer vanlig de siste åra.

To nye funn er registrert høsten 1993. Ellen Krokå fant arten på Hovet, Porsgrunn i september, og arten vokste i en tett klynge ved en gangvei inne i boligfeltene, på gammel fyllmasse. Arten ble også funnet i skogen inntil Heistad ungdomsskole i Porsgrunn av en skoleklasse på sopptur i oktober.

Gro Gulden opplyser i brev at arten er kjent fra alle deler av landet, nord til Narvikområdet i Nordland og angir at den ikke er særlig sjelden. I herbariet i Oslo ligger imidlertid bare en kollekt fra Telemark: Porsgrunn, i store mengder på en plen, 1984. Reidun Strand Wærstad. I tillegg finnes en del litteratur-angivelser på arten.

BLOMKÅLSOPP, *Sparassis crispa* (Wulf. ex Fr.) Fr.

Blomkålsopp er etterlyst ved flere anledninger i Listera uten at vi har fått den store responsen. Imidlertid ble arten funnet høsten 1992 av Roger Halvorsen under inventeringsarbeid i nærheten av Roslandsdalen i Bamble. Her vokste blomkålsoppen i ei fint utformet eikeli med svak innblanding av furu. Soppen, et mellomstort eksemplar, vokste her inntil en furulegg. På et soppkurs for utdanning av soppsakkyndige som ble arrangert i Grenland denne høsten, kom det også inn opplysninger om to nye funn av blomkålsopp i Grenland. Begge funn er gjort i Skien. Yngve Holmern fant denne soppen 25. august ved Kolmyr skole på Gulset. Eksemplaret vokste like inntil en furulegg. Videre meldte Paul H. Hynne at han fant en blomkålsopp på Strømdalsåsen rundt 1988. I Blyttia 3 / 4 - 93 skriver Anna-Elise Torkelsen om nye funn av blomkålsopp i Norge. Hun har i alt med 8 funn av blomkålsopp for Telemark, og her er funnet fra Bamble tatt med. Blomkålsopp er fra før rapportert to ganger fra Skien, og antallet innrapporterte funn fra vårt fylke løper dermed opp i ti.

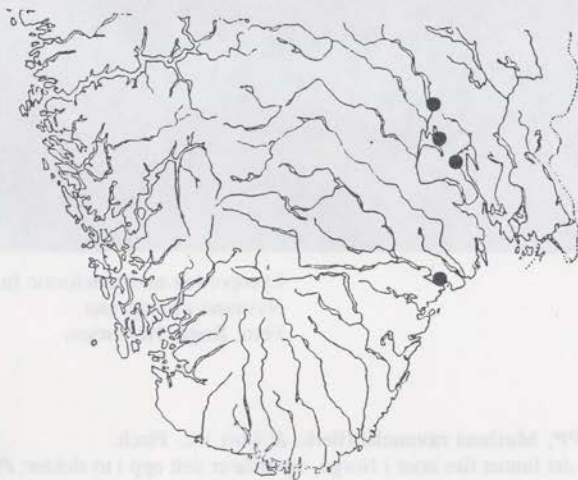
Utbredelsen av blomkålsopp, *Sparassis crispa*, i Norge (etter Anna-Elise Torkelsen) og i Telemark.

LYCOPERDON MAMMAEFORME Pers. (Foreløpig ikke fått norsk navn.)

Denne røysopparten, som er svært sjelden i Norge, ble funnet i blandingskog ved Nystrand i Porsgrunn av Ellen Krokå høsten 1993. Den er tidligere funnet på fem lokaliteter, og på to av disse er den funnet igjen i 1993. Den er kjent fra Asker i Akershus, Biri i Oppland, fra to steder i Hole i Buskerud og fra Brevik i Telemark hvor den er funnet i Blekebakken ved Trosvik.

Soppen vokser gjerne i løv/blandingskog på kalkgrunn. Som en rekke høyere planter er også soppene knyttet til bestemte typer skog, og Tor Erik Branderud (1986) regner *Lycoperdon mammiforme* til det såkalte **sørøstlige linde - hassel-skogselementet** som også er kalt **kalk-edelløvskogselementet**. De fleste av de artene som hører til dette elementet, skriver Branderud, er mykorrhizasopper knyttet til lind og hassel.

Lycoperdon mammiforme kjennetegnes først og fremst ved formen. Artsnavnet har den fått fordi den øvre delen av fruktlegemet kan minne om et kvinnebryst. På dette finnes også små løsthengende vedheng på huden. Disse faller særlig lett av etter at soppen er fullt utvokst.

Utbredelsen av *Lycoperdon mammiforme* i Norge (etter Branderud 1986).

Lycopordon mammaeforme funnet ved Nystrand i Porsgrunn.
Foto: Roger Halvorsen.

HAGESTANKSOPP, *Mutinus ravenelli* (Berk. & Curt.) E. Fisch.

Av stanksoppene er det funnet fire arter i Norge, og disse er delt opp i to slekter: *PHALLUS*, som omfatter to arter: vanlig stanksopp, *P. impudicus*, og sandstank-sopp, *P. hadriani*, og *MUTINUS*, som også omfatter to arter: Dvergstanksopp, *M. caninus*, og hagestanksopp.

Hagestanksopp er funnet på minst to steder i Skien kommune siste året: På Ulefoss og på Århus ved Falkumelva. Begge steder opptrer den i hage og har holdt seg på begge steder i flere år. Arten er funnet flere steder rundt Oslofjorden.

Hagestanksopp er betydelig mindre enn vår vanlige stanksopp og er lett kjennelig på den sterkt røde toppen. Lukten er også hos denne arten sterk og ubehagelig.

Hage stanksopp har fått navnet sitt fordi den vanligvis opptrer i hager eller i drivbenker og liknende. Arten har sannsynligvis funnet veien hit til landet via planteskolemateriell.

Vi tar gjerne imot meldinger om flere funn av denne arten.

Telefon:
03/55 25 06

mobi

Adr.:
Beha-gården
3900 Porsgrunn

i mobi er'e billi'

Si det med
Blomster

Til ALLE anledninger

Bryns
Blomster

Stridsklev Ring 32
3929 Porsgrunn
Tlf. (03) 51 11 00
Fax. (03) 51 55 20

INTERFLORA: 57 000 FAGFORRETNINGER I 136 LAND

LISTERA, nr. 1, 1993, 8. årgang.
Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening,
NBF, Telemarksavdelingen.

INNHOOLD

Adresser og telefoner.	s. 2
Bergebruri, dikt av Aslaug Vaa.	s. 3
Redaksjonelt.	s. 4
Flekstveit. Av Else Løvy.	s. 5
Flekstveit, en heigard i Tokke, på nordsida av Bandak. Av Roger Halvorsen.	s.18
Rød møkkmose fra Porsgrunn til Oxford på 1600-tallet. Av Finn Egil Eckblad.	s.20
Vakker og sjelden moseart i Telemark: Rød møkkmose, <i>Splachnum rubrum</i> , funnet i Kviteseid. Av Roger Halvorsen.	s.24
Enda flere funn av rød møkkmose. Av Roger Halvorsen.	s.25
Telehånd. Telemarks fylkesblomst. Av Finn Wischmann.	s.26
Om gremarasal, <i>Sorbus subpinnata</i> , Hedl. i Lårdal, Tokke. Av Roger Halvorsen.	s.29
Nyfunn. Nye plantefunn i Telemark 1992 - 93.	s.30
Nyfunn av sopp 1992 - 93.	s.35